

20. yy'da Coğrafi Düşüncede Meydana Gelen Değişimler

Changes of Geographic Thought in 20th Century

Murat Karabulut

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
Kahramanmaraş

mkarabulut@ksu.edu.tr

Öz: 20. yy'da coğrafya biliminin düşünce yapısında çok belirgin, hatta dramatik sayılabilecek dönüşüm ve değişimler meydana gelmiştir. Bu çalışmada coğrafi düşüncede meydana gelen kompleks değişimler üç dönem veya devre içerisinde ele alınmıştır. Her bir dönem içerisinde coğrafi düşüncede meydana gelen bazı karakteristik değişimler de ele alınmıştır. Bu bağlamda her bir değişim periyodu için yazarlar, kronolojik olarak olaylar, insanlar, iddia ve teorilerdeki değişime yol açan görüşler tek tek detaylıca ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda, ortaya çıkan görüşlerin devam edip etmedikleri, dönüşümsel olup olmadıkları ve devamlılıklarını yitirip yitirmedikleri konuları değerlendirilmiştir. Bütün bu analizler Gauthier ve Taaffe (2000) tarafından yazılan makale temel alınarak yapılmıştır. Coğrafi düşüncede meydana gelen değişimler sırasıyla aşağıda özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, paradigma, Kuhn, felsefe

Abstract: In the 20th century, geographical thought faced very significant and even dramatic transformation and changes. In this study, the complex changes occurring in geographical thinking are discussed in three phases. The three periods of change are compared and evaluated in terms of six selected characteristics. In this context, the authors of each period, chronological order of events, people, claims and theories are discussed throughout the paper. At the end of the study, we will examine whether the ideas or paradigms have a transformational, continued and are still emerging. All these analyzes are based on article written by Gauthier and Taaffe (2000). Changes of geographical thoughts in Turkey will be evaluated by using Kuhn's structure of scientific revolution concept.

Keywords: Geography, paradigm, Kuhn, philosophy

1. Giriş

Kuhn, bilimin devrimsel yapısı ile ilgili yazdığı eserinde bilimin istikrarlı olduğunu ve sürekli değişkenlik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Kuhn'a göre bilim zaman zaman paradigma değişimleri yoluyla kesintiye uğrar. Ancak bu dönüşüm çoğu zaman zor ve sıkıntılı süreçlerin sonucunda gerçekleşir. İlk başta ortaya çıkan yeni paradigmlar dönemin kabullerine ters düştüğü için reddedilir ve yok edilmeye çalışılır. Fakat zaman ilerledikçe yeni görüşler taraftar toplamaya başlar ve sonuçta eski yaklaşımlara üstünlük sağlayarak devrim niteliği kazanır. Böylece başlangıçta radikal kabul edilen düşünceler normal bilim haline gelir ve bilim adamları tarafından ortaklaşa kabul edilen bir olguya dönüşür. Bu bağlamda Kuhn'a göre bilim: bilim öncesi dönem, olağan bilim, kriz dönemi, bilimsel devrim aşamalarından geçerek yeni olağan bilim dönemine ulaşır. Ancak yeni paradigmların ortaya çıkışı ile süreç yeniden başlar. Bu çalışmada Kuhn modelini kullanarak coğrafya biliminde 20. yy' da meydana gelen değişimleri Gauthier ve Taaffe (2000) tarafından yazılan makale temel olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca aynı modeli kullanarak Türkiye'deki durum kısaca gözden geçirilmiştir.

Gauthier ve Taaffe (2000) yayınladıkları kısa ancak kapsamlı makalelerinde coğrafi düşüncede meydana gelen kompleks değişimleri üç periyoda ayırarak ele almışlardır. Bu dönemlerde meydana gelen değişimleri özetleyen altı farklı karakteristik özellik (Değişim tipi, değişim hızı, tartışma yoğunluğu, operasyonel karakterler, dış ve iç otoriteler, değişimin etkileri) araştırmacılar tarafından izlenmesi ve anlaşılması kolay bir anlatım tarzıyla ele alınmıştır. Her bir değişim periyodu için yazarlar kronolojik olarak olaylar, insanlar, iddia ve teorilerdeki değişime yol açan görüşleri tek tek detaylıca tartışmışlardır. Bulguları özetleyerek altı karakteristik durumu ortaya koymuşlardır. Makalenin sonunda, paradigmların devam edip etmedikleri, dönüşümsel olup olmadıkları ve devamlılıklarını yitirip yitirmediklerini irdeleyerek paradigmatik değişimi analiz etmişlerdir. Akademik olarak hem zor hem de riskli olan böyle bir analizin yapılmasını gerçekleştiren yazarlar günümüz

coğrafyasının da özetini yapmışlardır. Yazarların ortaya koyduğu ve tartıştığı değişimler sırasıyla aşağıda açıklanacaktır.

2. Birinci periyot: İnsan-çevre ilişkisinden alansal farklılıklara yöneliş

William Morris Davis, 1906 yılındaki AAG (Association of American Geographers) konuşması sırasında coğrafyacıların tasviri yöntemleri terk ederek insan-çevre ilişkisinin sebep-sonuçlarını daha bilimsel metotlarla çalışması gerektiğini vurgulamıştı. Bu dönemde çevrenin insanın her türlü faaliyetini kontrol ettiği düşüncesi temelinde çevresel determinizm görüşü kabul görmektedir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Bowman, Huntington, Semple fiziki çevrenin insan faaliyetlerini belirlediğini savunmaktadırlar.

1920'lerde çevresel determinizme ilk tepkiler başlamış ve Barrows "İnsan Ekolojisi olarak coğrafya" adlı çalışmasında insan çevre ilişkisinin karşılıklı olduğunu, sebeplerin her ikisi tarafından da oluşturulacağı fikrini ileri sürmüştür. Daha sonra Sauer ise "Peyzajın Morfolojisi" adlı çalışmasında olayın fiziki çevre boyutundan daha çok insan boyutuna dikkat çekmiştir. Böylece coğrafi bakış açısında bir değişim gerçekleşmiş ve ilgi insan-çevre ilişkisinden uzaklaşıp bölgesel çalışmalara yönelmiştir.

Bu yeni dönemde; daha az genelleme, daha çok sınıflama, bölge özelliklerinin açıklanması ve arazi çalışmaların yoğunlaşması gibi yeni bakış açıları ortaya çıkmıştır. Bu değişimle birlikte idiografik (tanımlayıcı-tasvir edici) yöntemlerle bölgesel farklılıklar açıklaması yapılırken, nomotetik (genelleme ve teoriler) yöntemler terk edilmiştir. Modern anlamda arazi kullanım haritaları ilk defa bu dönemde üretilmeye başlamıştır. 1939 yılında basılan Hartshorne'nın "Coğrafyanın Doğası" adlı eseri alansal veya bölgesel coğrafya üzerinedir ve coğrafyanın o dönemdeki en önemli eserlerinden birisi olarak kabul görmüştür. Hatta bazı coğrafyacılar tarafından bu kitap, coğrafyanın İncil'i olarak ifade edilmiştir.

Çizelge 1. Birinci periyodun karakteristik özellikleri

Değişim tipi	Değişimin tipi açık bir şekilde tanımsal olmuştur.
Değişim hızı	Hız bir paradigmadan diğerine geçişin tedrici olması nedeniyle oldukça yavaştır.
Tartışma yoğunluğu	Çevresel determinizmle ilgili tartışmalar yoğun bir şekilde yapılmıştır.
Operasyonel karakterler	Araştırma metodolojilerinde birkaç değişim meydana gelmiş, arazi çalışmaları en çok tercih edilen konuların başında yer almıştır.
Dış ve iç otoriteler	Coğrafi olmayan literatüre çok az yer verilmiş, bunlarda çoğunluğu Jeoloji, Tarih ve Antropolojidir. İç otoriteler 2 grupta toplanmıştır. 10'lar grubu (Davis ve diğerleri) çevresel determinizm taraftarlarından meydana gelirken, ikinci grup ise arazi çalışmalarını ön plana çıkaranlardan oluşmaktadır.
Değişim etkileri	Programatik makaleler (Davis, Barrows, Sauer, Hartshorne) coğrafyayı tanımlamışlardır. Ampirik makalelerde çevresel determinizm ile alansal farklılıklar coğrafyası arasındaki fark açık değil. Ders kitapları değişimleri yansıtmada çok geç kalmıştır. Eğitimde değişimin en büyük göstergesi arazi çalışması ile ilgili kampların düzenlenmesidir.

2. İkinci periyot: Alansal farklılıklardan-mekânsal analize yöneliş

Bu dönemde coğrafya alansal farklılıkların incelenmesi yaklaşımından uzaklaşarak mekânsal analize yönelmiştir. Bu hareket teorik, metodolojik ve tanımsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Mekânsal dokuların araştırılmasında bilimsel metotlar seçilmeye başlanmış ve tümdengelim metodu kabul görmüştür. Hipotez oluşturulması ve çeşitli istatistiksel tekniklerle test edilmeleri bu periyodun dominant görüntüsünü oluşturmuştur. Pozitif yaklaşımların kabul gördüğü bu devre coğrafyada "Sayısal Devrim" olarak adlandırılmıştır.

Bölgesel coğrafya anlayışına karşı ilk tepkiler 1950'lerin başlarında belirgin hale gelmiştir.

Robert Platt'ın fonksiyonel bölgeler konusunda yazdığı ve mekânsal analiz bakış açısını içeren “şehirler, sanayileşme ve ulaşım” konulu çalışma bu dönemin ilk eseridir.

Shaefer'in (1953) “Exceptionalism in Geography” (Coğrafyada İstisnacılık) adlı yayını coğrafya 'da alansal farklılıkları inceleyen görüşün karşısına güçlü ve etkili bir bakışla ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre; *coğrafya olayların kendisini değil, olayların mekânsal dokularını keşfetmelidir*. Bu periyodun başlarında, genellemeye gitmek için araştırmalar yapılmalı, hipotezler oluşturularak test edilmeli ve teoriler üretilmelidir fikri savunulmaktadır. Bu görüş coğrafya bölümünün ekonomi bölümü ile çok sıkı ilişkide bulunduğu Iowa Üniversitesinde çok olumlu karşılanmıştır. Harthshorne (1959) “Perspective of the Nature of Geography” “Coğrafyanın Doğasının Perspektifi” adlı eserinde mekânsal interaksyonların önemini kabul etmiş ve vurgulamıştır. Bu periyotta en belirgin ve dramatik değişim William Garison ve lisansüstü öğrencileri tarafından Washington Üniversitesinde yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Bu grup 1950'lerin sonu 1960'ların başında çeşitli matematiksel modeller ortaya koyarak sayısal tekniklerle mekânın geometrik analizlerini yapmaya çalışmışlar. Bu dönemde istatistik, matematik (grafik teori) ve mühendislik alanlarından birçok teknik coğrafya araştırmalarında kullanılmıştır. 1963 yılında Ian Burton kantitatif devrimin sona erdiğini ilginin teori geliştirilmesine yönelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu görüş kısa sürede yayılmış coğrafya bilim dünyası tarafından kabul ve destek görmüştür. 1965 yılında ise Edward Ackerman “Coğrafya Bilimi” adlı komite raporunda coğrafyayı “mekânsal analiz bilimi” olarak tarif etmiştir. Benzer şekilde NSF tarafından 1970 yılında hazırlatılan “Coğrafya” adlı raporda Beşeri coğrafyayı sosyal bilimlerin bir parçası olarak mekânsal dağılımlar, etkileşimler, organizasyon ve süreçler üzerinde odaklanan, veri toplama ve harita üretme/yorumlama yeteneği kazandıran bilim olarak tarif etmektedir. Kısaca özetlenecek olursa “Sayısal Devrim” olarak adlandırılan bu dönemde mekânsal yaklaşımın ön plana çıkması, sayısal tekniklerin yaygınlaşması ve teori üretimine yönelik çalışmalar coğrafyada hâkim bakış açısını oluşturmuştur.

Çizelge 2. İkinci periyodun karakteristik özellikleri

Değişim tipi	Tanımsal: Alansal farklılıklarının ortaya konulması fikrinden, interaksyonların, bağlantılarının ve mekansal paternlerin (dokuların) çalışılmasına yönelme görülmüştür. Metodolojik: Araştırmacılar bilimsel metotları kullanmaya başlamışlar ve Mekânsal analiz tekniklerini benimsemiştir. Felsefi: Tümdengelim yöntemi benimsenmiş ve mantıksal pozitivism kabul edilmiştir.
Değişim hızı	Hızlı ve güçlü (istatistik dersleri zorunlu hale gelmiştir) olmuş.
Tartışma yoğunluğu	Özellikle AAG toplantılarında çok yoğun ve şiddetli tartışmalar yaşanmıştır.
Operasyonel karakter	İstatistik ve matematiksel modeller yolu ile hipotezlerin test edilmesi ve coğrafi teorilerin oluşturulması yaygınlaşmıştır.
Dış ve iç otoriteler	Ekonomi istatistik ve bölgesel bilimlerden atıflar yoğunlaşmıştır. Özellikle Walter Isard gibi akademisyenler genç coğrafyacılar yol gösterecek önemli yayınlar yapmışlardır. İç otoritelerin rolü ise iki NSF raporu ile güçlü bir şekilde kendisini hissettirmiştir.
Değişim etkisi	Değişimin etkisi çok güçlü olmuş ve sayısal teknikler hem eğitim hem de araştırmalarda önemli hale gelmiştir.

3. Üçüncü periyot: Mekânsal analizden–sosyal teoriye geçiş

1960'ların sonlarına doğru coğrafi düşüncede yeni değişimler meydana gelmiş marksizm, hümanizm, yapısalcılık ve kritik realizm kavramları tartışılmaya başlanmıştır. Bu hareketlerin hedefi anti-pozitivizmdir. Yani bu yeni hareketin amacı mantıksal pozitivismin mekânsal dokuların anlaşılmasında kullanılmasını azaltmak ve yeni yaklaşımlar ortaya

koymaktır. Araştırmacılar, sayısal ve bilimsel tekniklerin yerine, gözleme dayalı metotlara yönelmeyi amaçlamış ve yeni coğrafi bakış açısı üretmeyi hedeflemişlerdir. Hümanizm ve marksizm mekânsal analize kesin sınırlamalar getirerek güçlü bir bakış açısı olarak ortaya çıktılar. Bu dönemde, 1960'lı yıllardaki sosyal problemlerin bilimdeki aşırı sayısal yöntemler nedeniyle coğrafyacılar tarafından göz ardı edildiği düşüncesi dile getirilmiştir. Özellikle pozitivist yaklaşımların sosyal değişimi göz ardı ettiği fikri yaygınlaşmıştır.

Marksizm sosyal eşitsizlikleri dile getirmiş ve alternatif çözümler üretmeyi teklif etmiştir. Çok güçlü anti pozitivist bir akım olarak ortaya çıkan ve marksizmi coğrafyaya adapte etme amacını güden bu bakış açısı “Radikal coğrafya” olarak adlandırılmıştır. Bu bakış açısı temelde teori üretimine karşı değildir ve Beşeri ve Ekonomik coğrafyanın tarihi materyalizm içerisinde ele alınması gerektiği görüşünü savunmuştur. Radikal coğrafya mekânsal analiz içerisinde neo-klasik ekonomik teoriyi yerleştirmeyi amaçlamıştır. David Harvey ve Doreen Massey tarafından yapılan çalışmalar bu bakış açısının en önemli örnekleridir.

Hümanist görüş ise hem mekânsal analizcileri hem de aşırı genelleştirici Marksistleri eleştirerek, kendi dünyalarını organize etmeye çalışan bireylerle ilgili sosyal çıktılarının üzerinde durulması gerektiğini vurgulamıştır. Fenomonolojik yaklaşımı ön plana çıkararak; özel yer, mekân ve çevreye sahip insanların psikolojik, hissi ve duygusal özelliklerinin değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemde, marksistler sosyal eşitsizliklerin önemini ön plana çıkarırken, hümanistler ise sosyal anlamlardan bahsetmişlerdir. Hümanistler teorik varsayımları ve analitik modelleri reddetmişler ve coğrafi mekânı insanla çevre arasındaki duygusal ilişki alanı anlamında ele almışlardır. Gilbert White, David Ley ve Yi-Fu Tuan tarafından yapılan çalışmalar bu bakış açısının en önemli örnekleridir.

Hümanist ve marksist coğrafya arasındaki uyumsuzluk, bazı coğrafyacıları yapı ve davranış arasındaki ilişkilere yönelmiş ve neticede ise yapısalcı teori ortaya çıkmıştır. Bu nedenle “Yapısalcı” düşünce marksizm ve hümanizm arasındaki kavgayı bitirmeye yönelik bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Bu yaklaşım taraftarları yapının grup davranışı üzerindeki etkisi ve grup davranışının yapı üzerindeki etkisi üzerinde durmuşlardır. Antony Giddens, Derek Gregory, Alan Preds yapısalcı ekolün en önemli akademisyenleridir.

Bu dönemde Humanistik ve marksist coğrafyaya alternatif diğer bir felsefi görüş ise “Kritik Realizm”dir. Kritik realizm felsefesinin coğrafyadaki öncüsü Andrew Sayer’dir. Bu bakış açısı hipotetik-indirgeyici model açıklamalarını, sebep-sonuç ve olay formülasyonunun geleneksel yöntemlerine karşı gelmekte ve ret etmektedir. Ortaya çıkan olayların frekanslarının sebeplerle ilişkili olmadığı düşüncesi savunulmaktadır.

Çizelge 3. Üçüncü periyodun karakteristik özellikleri

Değişim tipi:	Tanımsal: İlk zamanlarda tanımsal değişim çok açık olmayıp bir çok çalışma ekolojik, bölgesel ve mekânsal tanıma sahiptir. Metodolojik: Mekânsal analiz teknikleri reddedilmiştir. Felsefi: Mantıksal pozitivistimin mekânsal analiz anlayışına karşı felsefi yaklaşımlar gelişmiştir
Değişim hızı	İlk zamanlarda çok hızlı bir değişim söz konusu olmuştur. Kısa süre içerisinde sempozyumlardaki sosyal teori ile ilgili oturumların sayısı artmıştır.
Tartışma yoğunluğu	Bu dönemde sosyal teoriye geçiş tartışmaları, bir dönem önceki mekânsal analize geçiş sırasında yaşanan yoğunlukta gerçekleşmiştir.
Operasyonel karakterler	Sayısal teknikler yerine kalitatif yöntemler yaygınlaşmış, genellemeler azalmış ve teorilerin coğrafyadaki rolü azalmıştır.
Dış ve iç otoriteler	Dış otoriteler oldukça etkili olmuş ve sosyolog ve sosyal felsefeciler ön plana çıkmıştır. İç otoriteler ise orta derecede etkiye sahip olmuştur.
Değişim etkileri	Çok paradigmatik durumu yansıtan yayınlar yapılmıştır. Bu dönemde tanımsal etki çok yetersiz kalmıştır.

4. Sonuç

Bu çalışmada 20. yy' da coğrafyada yaşanan değişimler ele alınmış ve değişim periyotları değerlendirilmiştir. Bugün coğrafyaya baktığımızda yukarıda açıklanan üç periyodu belirli özelliklerini içinde barındıran çok paradigmatlı bir dönemin yaşandığını görmekteyiz. Unutmamak gerekir ki yukarıda adı geçen paradigmatlardan hiçbirisi 20 yılda tamamen ortadan kalkıp kaybolmamıştır. Örneğin mantıksal pozitivism dünya coğrafyasında hala hâkimiyetini devam ettirmektedir.

Yukarıda açıklanan üç devreyi veya görüş açısını birleştirerek günümüz coğrafyasını Türkiye ölçeğinde değerlendirmenin yararlı olacağı kanaatindeyim. Genel bir değerlendirme yapacak olursak bölgesel coğrafya bakış açısının özellikle beşeri ve ekonomik coğrafya çalışmalarında hala güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Tasvire dayalı anlayış ve alansal farklılıkların coğrafyası hala önemini korumaktadır. Benzer biçimde mantıksal pozitivism Türkiye' de farklı bir karakterde devam ettiği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Kuhn felsefesi açısından bakıldığında Türk coğrafyasında paradigma değişimlerinin hiçbir zaman yaşanmadığı görülmektedir. Diğer yandan özellikle mekânsal analiz ve hümanist paradigmat ile henüz Türk coğrafyası 21. yy başlarında tanışmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, 20. yüzyılın birinci devresindeki görüşün Türk coğrafyasına hala hâkim olduğu açıkça görülmektedir. Ancak son yıllarda çok paradigmatlı bakış açısına yönelik başlamış olsa da tasvire dayalı coğrafyanın sert direnişi ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle yenilikçi coğrafyacılar, coğrafya yapmadıkları bahanesi ile akademik yükselme sınavlarında başarısız sayılarak engellenmektedirler. Güncel teknik ve teknolojiler kullanılarak hazırlanan birçok makale, coğrafya olmadığı gerekçesiyle köklü coğrafya dergileri tarafından yayıma uygun bulunmamaktadır. Bu durum Türk coğrafyasının, Kuhn felsefesine göre "kriz" dönemini yaşadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Arı, Y. (2005) *20. yy'da Amerikan Coğrafyasının Gelişimi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Bunge, W. (1963) *Theoretical Geography*, Lund, CWK Gleerup, 2. ed., New York.
- Gauthier, H. L.; Taaffe, E. J. (2000) "Three 20th century revolutions in american geography", *Urban Geography*, **23**(6), 503-527.
- Karabulut, M. (2002) "Coğrafyada sayısal tekniklerin kullanılması", *Coğrafya Kurultayı Bildiri kitabı*, s.281-87.
- Kuhn, T. S. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*, 1st. ed., Chicago: Univ. of Chicago Pr.
- Özgüç, N.; Tümertekin, E. (2000) *Coğrafya (Geçmiş, Kavramlar ve Coğrafyacılar)*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Unwin, T. (1992) *The Place of Geography*, Longman Scientific and Technical, Newyork.
- Yavan, N. (2005) "Bilim felsefesi bakımından coğrafyada pozitivist yaklaşım", *Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*, s. 405-414.
- Yeates, M. (1974) *An Introduction to Quantitative Analysis in Human Geography*, McGraw Hill Publications, New York.